

Twee eeuwen provincie Gelderland. Typisch Gelders

Jorien Jas

De tweehonderdjarige geschiedenis van de provincie Gelderland wordt door uiteenlopende specialisten en vanuit verschillende vakgebieden bestudeerd. Enkele van deze deskundigen legden wij de vraag voor wat typisch Gelders is aan de geschiedenis van Gelderland in de afgelopen tweehonderd jaar en welke personen daarbij een opvallende rol speelden.

Adel en ridderschap

Coen baron Schimmelpenninck van der Oije, onder meer voorzitter van de Hoge Raad van Adel, is deskundige op het gebied van adelsgeschiedenis. Hij speelde een belangrijke rol bij de totstandkoming van het recent verschenen boek *Adel en ridderschap in Gelderland. Tien eeuwen geschiedenis*. In een van de hoofdstukken schetst hij de ontwikkeling van gewest naar vaderland en de rol van adel en ridderschap daarin in de eerste helft van de negentiende eeuw. De ontwikkeling in Gelderland is vergelijkbaar met die Utrecht en Overijssel, maar wijkt sterk af van de rest van het land. In deze provincies met typische landadel, had de ridderschap een vanzelfsprekende positie in de Provinciale Staten. De ridderschap beschikte over een derde van de stemmen. Door wijziging van de grondwet komt daarin na 1850 verandering. Adel en ridderschap werden als groep minder herkenbaar, maar persoonlijke invloed bleef bestaan. De adel bleek zich ook gemakkelijk te voegen in nieuwe functies aan het hof.

Opbloei van industrie

Gelderland was een plek waar goedkope arbeidskrachten en

exportmogelijkheden samen kwamen. Dat heeft tot een grote industriële bloeiperiode geleid die ruwweg duurde van 1860 tot 1960. Volgens Piet van Cruyningen, werkzaam bij de Wageningen Universiteit, groeiden enkele bedrijven in dat tijdvak uit tot enorme industrieën. De ENKA had in zijn hoogtijdagen 7000 Gelderse werknemers. Natuurlijk zijn er ook industrieën met veel oudere wortels.

De papierindustrie op de Veluwe bijvoorbeeld, en de baksteenindustrie langs de rivieren. Soms ontstonden de industrieën geheel toevallig. Een postbeambte met interesse in fietsen richtte in 1892 een rijwielhandel op. Tien jaar later vestigde hij zich samen met zijn compagnon in Dieren en werd de merknaam *Gazelle* geïntroduceerd. Inmiddels heeft de fabriek het predicaat Koninklijk ontvangen en kwam de

>>

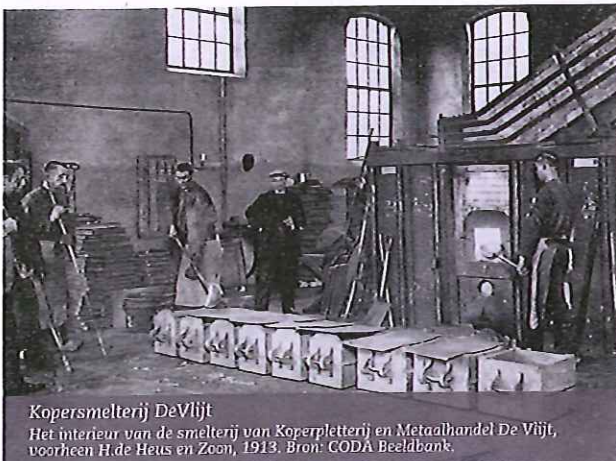

Grootindustrieel

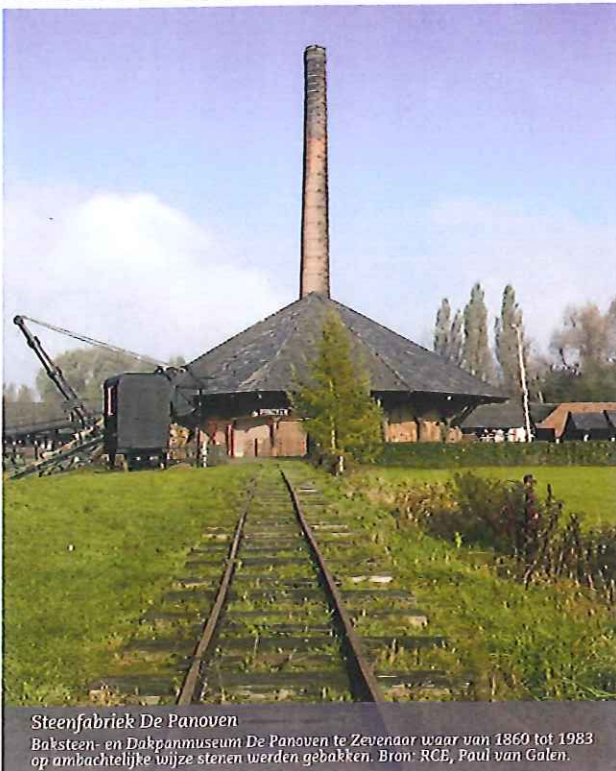
Nadat hij in Engeland het procedé om kunstzijde te produceren had bestudeerd en vervolmaakt, stichtte Jacques Coenraad Hartogs in 1911 de Eerste Nederlandsche Kunstzijdefabriek Arnhem. Het duurde twee jaar voordat de productie van kunstzijde rendabel was, maar daarna volgde al snel uitbreiding. In 1922 was de ENKA uitgegroeid tot de grootste kunstzijdefabriek van Europa. In zijn fabrieken heersten strenge regels: de werktijden waren lang en de schafttijd kort. Tegelijkertijd werd buiten de fabrieksmuren een opmerkelijk sociaal beleid gevoerd. Zieke werknemers werden persoonlijk bezocht door de vrouw van de directeur en er werden verenigingen voor werknemers opgericht, zoals een koor en een sportclub.

A.C.W. Staring
Lotte Jensen noemt de dichter A.C.W. Staring als belangrijkste voorbeeld van schrijvers die oog hadden voor de regionale, Gelderse identiteit.

Kopersmelterij De Vlijt
Het interieur van de smelterij van Koperpletterij en Metaalhandel De Vijf, voorheen H.de Heus en Zoon, 1913. Bron: GODA Beelabank.

Steenfabriek De Panoven
Baksteen- en Dakpanmuseum De Panoven te Zevenaar waar van 1860 tot 1983 op ambachtelijke wijze stenen werden gebakken. Bron: RCE, Paul van Galen.

14 miljoenste fiets van de band. Van Cruyningen kijkt ook naar de toekomst. De metaalindustrie in de Achterhoek is volgens hem nog steeds levensvatbaar. Juist de ijzerindustrie heeft de alleroudste wortels. Langs de Oude IJssel werd vanaf de zeventiende eeuw ijzer gewonnen en verwerkt, maar op de Veluwe was al in de middeleeuwen sprake van een grootschalige ijzerproductie.

Vaderlandsliefde en Gelderse identiteit

De ontwikkeling van de literaire identiteit van Gelderland wordt bestudeerd door Lotte Jensen, verbonden aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Tijdens de periode van de inlijving bij het Franse keizerrijk in de jaren 1810-1813 bestond er censuur en dat had invloed op de literatuur. De periode daarna staat vooral bekend als de eeuw van het nationalisme, waarin veel schrijvers geïnspireerd waren door vaderlandsliefde en nationale helden. Onder deze helden is maar één Gelreenaar te vinden. Alleen Jan van Schaffelaar, die in Barneveld van de toren sprong, drong door tot het nationale heldenpantheon. Het is een interessante vraag of er in die tijd ook schrijvers waren die oog hadden voor de regionale, Gelderse identiteit. Lotte Jensen noemt de dichter A.C.W. Staring als belangrijkste voorbeeld. Hij had een grote voorliefde voor landbouw, landschap en bijzondere

bomen, maar zijn liefde voor taal was misschien nog groter. In zijn gedichten spelen plaatselijke geschiedenis en folklore een belangrijke rol. Bovendien was hij de eerste die zich verdiepte in het Gelderse dialect en daarvan woordenlijsten aanlegde.

Bestsellers in dialect

De Arnhemse schrijver en voordrachtskunstenaar Jacob Jan Cremer (1827-1880) behaalde grote successen met zijn dorpsvertellingen, waarin hij het authentieke Gelderse leven schetst. *Betuwsche Novellen* en *Overbetuwsche Novellen*, deels in dialect geschreven, waren enorm populair en werden talloze malen herdrukt. Tegenwoordig is de literaire betekenis van Cremer zo goed als vergeten. Hij geniet echter nog wel bekendheid vanwege zijn strijd tegen kinderarbeid. In zijn roman *Fabriekskinderen* en in voordrachten in het hele land trok hij fel van leer tegen kinderarbeid. Cremer zag kinderen werken in de steenfabrieken, omdat zij met hun kleine voetjes tussen de rijen stenen konden doorlopen. Mede door zijn inzet werd in 1874 het 'Kinderwetje van Van Houten' aangenomen, de eerste wet tegen kinderarbeid. De drie deskundigen in dit artikel treden op 1 maart 2014 als spreker op tijdens het symposium *Tweehonderd jaar Gelderland*, georganiseerd door de Vereniging Gelre in samenwerking met het Gelders Archief.

Ontslagen tegen de zin van de koning

In de eerste helft van de negentiende eeuw groeide de irritatie over de machtspositie van adel en ridderschap. Het lot dat de Gelderse Commissaris des Konings Willem Anne baron Schimmelpenninck van de Oye in 1853 was beschoren, illustreert dit. Deze adellijke grootgrondbezitter was een talentvol politicus die al op jonge leeftijd minister werd. Niet lang daarna werd hij benoemd tot commissaris. De liberaal Thorbecke liet hem merken dat de commissaris niet van de koning afhankelijk was, maar van het kabinet. Thorbecke ontsloeg Schimmelpenninck, zeer tegen de zin van de koning. Willem Anne bleef vertrouwing van de koning en kreeg direct na zijn ontslag belangrijke hof functies als opperceremoniemeester en opperhofmaarschalk.